

**Лекції з курсу «Новітні соціологічні теорії» Спеціальність «Соціологія»
(магістри)**

Лекція 3. Соціальні теорії постмодернізму

План

1. Витоки постмодернізму: антропологічний структуралізм К. Леві-Стросса.
2. Постструктуралізм і постмодернізм.
3. Критика модернізму. Ж. Дерріда: онто-тео-телео- фалло-фоно-логоцентризм
4. Соціальна теорія Ж. Бодріяра

Література:

1. Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології. Колективна монографія / В. Ворона, В. Казаков, Н. Отрешко, В. Пилипенко, В. Резнік, В. Степаненко; за заг. ред. В. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 249 с.
2. Леві-Строс Клод Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.
3. Рожанська Н. В., Дрожанова О. М., Онофрійчук О. А. Загальна соціологічна теорія : навч. посіб. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – 336 с.
4. Хоменко Г.І. Жак Дерріда: свобода інтерпретації як (не)можливість. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». Вип. 78. С. 165-173.

**1. Витоки постмодернізму: антропологічний структуралізм
К. Леві-Стросса**

Клод Леві-Строс розробив *проблему розвитку психіки людини, її свідомості в процесі людської історії*.

Він вивчав *структуру суспільної свідомості традиційних суспільств* (індіанські племена), їх міфи, структури спорідненості і структури мислення, досліджував не залежні від індивідуальної свідомості структури мислення і соціального життя, зокрема структури несвідомого і їх символічні функції, загальнолюдські структури інтелекту та ін. К. Леві-Строс *створив основи оригінальної теорії первісного мислення*, запропонував тлумачення міфу як фундаментального змісту колективної свідомості і несвідомого.

К.Леві-Строс вважав міфи найхарактернішим продуктом примітивної духовної культури: міфологічне колективне фантазування адекватно відображає *«анатомію розуму»*. Він є творцем структурної типології міфів. (роботи Строса: *«Елементарні структури спорідненості»*, *«Структурна антропологія»*, *«Тотемізм сьогодні»*).

Аналізуючи тексти міфів, спираючись на метод структурної лінгвістики, він прийшов до висновку, що за своїми інтелектуальними операціями *архаїчне мислення не відрізняється від сучасного: логіка міфічного мислення є такою ж вимогливою, як логіка сучасного мислення*. Ядро міфу складають образні компоненти. Міф наповнений образами богів, героїв, людей, явищ природи. Основною одиницею аналізу ментальних структур він висуває *двійкову (бінарну) опозицію*. Центральною опозицією є розрізнення природи і культури, яке в різних міфологічних уявленнях отримує широке змістовне наповнення (раціональне і чуттєве, людське і тваринне, чоловіче і жіноче тощо).

Концепція К.Леві-Стросса засновується на специфічному *«екзотичному»* матеріалі, структурах матеріального та духовного життя первісних суспільств, які здаються позачасовими. Він підходить до проблеми логічної та історичної генези соціально-культурних структур, що виникають в результаті опосередкування природного та культурного. *Структурну антропологію Леві-Строс розглядає, як загальну гносеологію, яка заснована на тому, що існує несвідома структура*.

Клод Леві-Строс також розробив *концепцію «нового гуманізму»*, направленою на подолання расових, етнічних, станових і інших забобів та обмежень. *Його теорії вплинули на розвиток соціальної думки і різних шкіл глибинної психології*.

2. Постструктуралізм і постмодернізм

Становлення постмодерністської парадигми було пов'язане із впливом постструктуралізму, зокрема французького (**Р. Барт, М. Фуко**). Виникнення постструктуралізму обумовлене соціально-політичною ситуацією в Західній Європі та США кінця 60-х – 70-х років XX ст. Дослідники вважають: *«постструктуралізм – своєрідна реакція на розвиток західного суспільства як*

цілісної системи неперервних, прогресуючих формацій, розуму». На його появу вплинули масові протести молоді у Франції (1968), коли повсякденне життя наповнилося політичним змістом, усі соціальні сфери розглядалися крізь призму політики. **Ж. Бодріяр** зазначав, що з 1968 р. все наповнилося політичним змістом – «і повсякденне життя, і безумство, і мова, і засоби масової інформації, і бажання набувають політичного характеру в міру того, як вони входять в сферу звільнення і колективних, масових процесів». В травні 1968 р. став постмодернізм проявився у протестних гаслах: «Політика діється на вулиці», «Зриваймо оплески – спектакль усюди», «Акція дозволяє подолати розмежування і знайти рішення», «Ми пересвідчилися: 2+2 не дорівнює 4».

Розмірковуючи про *постмодерн*, мають на увазі *тип світогляду, світовідчуття, комплекс уявлень, менталітет, стан* (**Ж.-Ф.Ліотар, У.Еко**), «*погляд на світ*» (**Д. Фоккема**), «*стиль життя*» (**Х. Фостер**). У ньому «на перший план виходить не раціональна, логічно оформлена філософська рефлексія, а глибоко емоційна, внутрішньо відчута реакція сучасної людини на навколишній світ». Постмодерн обумовлений кризою традиційного розуміння індивідуальності й місця особистості в соціумі, відрізняється різноманітністю, плюральністю, деконструкцією та конструюванням власної реальності, що виразняється в різноманітних формах.

Основою філософії постмодерну є: 1) *теорія симулякра* **Ж. Бодріяра** («*Символічний обмін і смерть*», 1976; «*Симулякри та симуляції*», 1981); 2) *теорія деконструкції* **Ж. Дерріди** («*Про граматологію*», 1967; «*Письмо та відмінність*», 1967); 3) *теорія шизоаналізу* **Ж. Дельоза** та **Ф. Гваттарі** («*Анти-Едип: капіталізм і шизофренія*», 1972; «*Тисяча плато: капіталізм і шизофренія*» та ін.). Французькі *постструктуралісти* та *неофрейдисти* (**М. Фуко, Р. Барт, Ж. Лакан**) одними з перших рефлексували щодо змін у суспільстві, які відбувалися у другій половині XX століття.

Одним із перших опис ситуації постмодерну запропонував **Ж.-Ф. Ліотар** («*Ситуація постмодерну*», 1979) у своїй інтерпретації культурних змін. Постмодерном він називає стан суспільства після трансформацій, котрі істотно змінили правила гри в науці, культурі, літературі. Ситуацію постмодерну Ліотар

характеризує як розпад єдності метанаррацій, на зміну якій приходить множинність «маленьких оповідань». Запропоновані Ліотаром ідеї знаходження основ нової культури в мовних іграх знайшло відображення в таких характеристиках постмодерну як антиосновність, суб'єктивність, конфліктність, множинність, ігрове начало

3. Критика модернізму. Ж. Дерріда: онто-тео-телео-фало-фоно-логоцентризм

У текстах **Ж. Дерріда** вираз *онто-тео-телео-фало-фоно-логоцентризм* є метафоричним виразом певного стану, системно-ієрархічних типів уявлення реальності, зокрема людської моделі світу. Бачення дослідника ґрунтується на *презупнції* – припущенні, котре без доказів вважається істинним доти, доки його неправдивість не буде безспірно доведено. *Онто-тео-телео-фало-фоно-логоцентризм* – це поняття для характеристики комплексу *парадигмальних установок культури класичного типу*, заснованої такими презупнціями: 1) *презупнція можливості побудови референціально зрозумілої картини світу (онтології в традиційному методі)*; 2) *презупнція лінійно зрозумілого детермінізму, що передбачає стосовно будь-якого феномену і процесу наявність вичерпно пояснюючої його зовнішньої квазі-причини*; 3) *презупнція доцільності як перебігу загального світового процесу, і окремо взятих подій*; 4) *презупнція мислення в рамках жорстких бінарних опозицій*, одним з фундаментальних проявів якої виступає *маскулінний характер культури західного зразка*; 5) *імпліцитна орієнтація західної традиції на той пласт мови, який представлений у звучанні голосу культивована західною культурою ілюзія текстової референції багато в чому зав'язана саме на характерний для цієї культури «фоноцентр»*. Природно, досвід цей – обман, але обман, на необхідності якого склалася ціла культура або ціла епоха Руссо, Гегеля і т.д.; 6) *презупнція наявності глибинного іманентного сенсу як буття загалом, і окремих подій* (Логоцентризм).

Програмне завдання культури постмодерну – «деконструювати все те, що пов'язує концепти і норми науковості з онтотеологією, з логоцентризмом, з

фонологізмом... Треба одночасно вийти з метафізичних позитивізму і сцієнтизму і акцентувати те, що у фактичній науковій роботі сприяє її позбавленню від її визначенні та її руху» (Дерріда). Тому **філософія постмодернізму** має радикальну переорієнтацію на альтернативі презумпції.: 1) *презумпція «заборони на метафізику»* в умовах принципової мозаїчності та семіотичної вторинності світу в постмодерністській його проекції; 2) *презумпція відмовитися від ідеї зовнішньої примусової каузальності і переорієнтація на бачення предметності як у процесі самоорганізації*; 3) *презумпція відмови від семантичних постатей телеологічного характеру*; 4) *презумпція програмної відмови від бінарних опозицій типу об'єкт – суб'єкт, Захід – Схід, чоловіче – жіноче*; 5) *презумпція акценту не на голосі, а на самому тексті як нестабільному середовищі генерації сенсу*; 6) *презумпція відсутності іманентного світу сенсу, логіки буття, яка могла б бути експлікована у когнітивних актах, зрозумілих як герменевтичні*.

4. Соціальна теорія Ж. Бодріяра

Жан Бодріяр – французький соціолог і культуролог, автор таких робіт: *«Система речей»*, *«Споживче суспільство»*, *«Критика політичної економії знаку»*, *«Дзеркало виробництва»*, *«Символічний обмін і смерть»*, *«В тіні мовчазної більшості»*, *«Спокушання»*, *«Симулякри і симуляції»*, *«Рік 2000 може не настати»*.

Висловлений Бодріяром постулат про *«кінець соціального»* означає, що зараз соціальне розчиняється в масі. Такі соціальні реалії як клас або етнос просто розчиняються при створенні величезної, недиференційованої маси, яка мислиться ним як статистична категорія, а не соціальна спільність. У такому розумінні соціальне відмирає. А якщо соціальне відмирає, то з ним зникає і класична соціологія, предметом якої якраз є соціальне. Тоді виникає потреба про **новий тип теоретизування про навколишній світ**. І Бодріяр робить таку спробу створення принципово нової теорії про суспільство. Йдеться про **«антисоціальну» теорію** з принципово новими поняттями.

Американське суспільство, вважає Бодріяр, є моделлю споживчого суспільства, на яку орієнтуватимуться європейські країни. Проте Америка перетворюється на соціальну пустелю, в особливий світ, у якому зникають

естетичні і високі цінності. У структуралістів Бодрійяр узав *ідею бачення системи споживчих товарів через призму коду сигніфікації (сенсу)*, що здійснює контроль, як над предметами, так і індивідами суспільства.

Предмети споживання є частиною знакової системи. Тому можна стверджувати, що коли люди споживають предмети, вони споживають і знаки. Через споживання конкретних знаків, ми стаємо подібними тим, хто споживає схожі знаки, і, навпаки, стає відмінними від тих людей, хто ці знаки не споживає.

Індивідам може здаватися, що, маючи гроші, вони можуть придбати усе, що завгодно, усе, що вони можуть захотіти. Але справа-то в тому, що вони можуть захотіти лише те, що споживає група, до якої вони належать, точніше, те, що диктує характерний для цієї групи **код сигніфікації**. У цьому-то увесь сенс споживчого суспільства: людям здається, що вони повністю вільні в споживанні, але насправді код сигніфікації обмежує їх свободу.

Предмети втрачають функцію корисності. Споживча вартість замінюється символічною вартістю: індивіди починають придбавати товари, тому що вони є символами престижу, влади, благополуччя. Ці символи не стільки задовольняють конкретні потреби, скільки служать дифференціюючими знаками, що свідчать про приналежність до конкретної групи.

У споживчому суспільстві немає таких символів, які б не були товаром. Так, виникає і затверджується символічний обмін. Концепція символічного обміну є стержнем теорії Бодрійяра. Вона дозволяє її авторові обґрунтувати нове, трьохстадійне бачення історії людської цивілізації. На першій стадії, що включає архаїчне і феодальне суспільства, обмінювався тільки додатковий матеріальний продукт. На другій - капіталістичної - обмінювалися усі товари промислового виробництва. На третій, сучасній, затверджується і панує символічний обмін.

Так, третя стадія десоціалізує і кладе кінець колишнім стосункам між капіталістами і робітниками. Їм на зміну приходять стосунки між терористом і заручником, маючи на увазі, що усі ми в циклі символічного обміну (узяття і повернення) можемо потенційно виступати і терористами і заручниками. За допомогою цієї метафори Бодрійяр підкреслює відмирання соціальних правил, що регулювали людські відносини, настання патології антираціоналіста.

Символічний обмін призводить до затвердження «*гіперреальності*». Під гіперреальністю Бодрійяр розуміє симуляції чого-небудь. Перетворення символів на гіперреальність, по Бодрійяру, здійснюється завдяки *серії послідовних перетворень символів*:

- 1) символ відбиває сутнісну характеристику реальності;
- 2) символ маскує і спотворює суть реальності;
- 3) символ вже приховує відсутність суті реальності;
- 4) він перестає співвідноситися з реальністю взагалі, представляючи лише подібність або видимість чого-небудь.

В роботі Бодрійяра «*Симулякри і симуляції*» розкриваються механізми формування гіперреальності. Під *симулякрами* Бодрійяр розуміє знаки або образи, що відриваються за сенсом від конкретних об'єктів, явищ, подій, до яких вони спочатку відносилися, і тим самим визначаються як підробки, потворні мутанти, фальсифіковані копії, що не відповідають оригіналу.